

УДК 343.222 (477)

ІСТОРИЧНИЙ МЕТОД ТА ПРОБЛЕМИ ПЕРІОДИЗАЦІЇ ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ

Єгор НАЗИМКО,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
начальник ад'юнктури (аспірантури) Донецького юридичного інституту МВС України

SUMMARY

The questions of usage of historical method during the knowledge of evolution of the institution of the punishment of minors are investigated in the article. The author points out such approaches to periodization of development of the institution of the punishment of minors: periodization of the history of the development of criminal law and legislation in the context of overall development studies of State and Law of Ukraine; periodization of the history of the development of juvenile law and legislation in the works of researchers juvenile law; periodization of the history of the development of Penitentiary Law and the prison system of Ukraine; periodization of the history of the development of criminal law and legislation; periodization of the history of development of legal policy in the sphere of the countering to the crime and penal policy.

Key words: historical method, the institution of punishment, a minor, periodization.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджуються питання використання історичного методу під час пізнання еволюції інституту покарання неповнолітніх. Автором виокремлюються такі підходи до періодизації розвитку інституту покарання неповнолітніх: періодизація історії розвитку кримінального права та законодавства в контексті дослідження загального розвитку держави та права України; періодизація історії розвитку ювенального права та законодавства в працях вчених – дослідників ювенального права; періодизація історії розвитку кримінально-виконавчого права та пенітенціарної системи України; періодизація історії розвитку кримінального права та законодавства; періодизація історії розвитку правової політики у сфері протидії злочинності та кримінально-правової політики.

Ключові слова: історичний метод, періодизація, інститут покарання, неповнолітній.

«Ставлення до дитини, дитинства в історичному контексті зазнало істотних змін: шлях від дитини, як раба, якого можна було продати, до дитини як мети патріархального шлюбу; від дитини – маленького дорослого – до дитини як самостійної цінної в собі особистості».

В. В. Абраменкова

Постановка проблеми. Дослідження історії Українського кримінального права є важливим напрямом сучасної науки кримінального права, актуальність якого полягає в доведенні безперервності боротьби суспільства та держави із злочинністю в усіх її проявах. Науковий інтерес до історії становлення й розвитку кримінального законодавства зумовлений також необхідністю проєкції досягнень і прорахунків минулих поколінь на сучасний стан кримінально-правового регулювання суспільних відносин з метою комплексного аналізу та вирішення нагальних потреб сьогодення. Як зазначає О.А. Гавриленко, пізнання генезису правового регулювання кримінальної відповідальності в Україні дозволяє повно та всебічно вивчити правову культуру українського народу, його світоглядні установки, особливості менталітету та духовний генезис на певних історичних етапах розвитку українського суспільства [7, с. 402].

Як слушно відмітив А. Штігліц, щоб ґрунтовно ознайомитися з будь-яким науковим питанням, необхідно простежити процес його історичного руху [59, с. 3]. Однак, в цьому плані є слушним застереження А.Й. Рогожина. Вчений зазначає, що «історико-правова наука, вивчаючи та узагальнюючи досвід минулого, створює можливість пізнавати і використовувати закономірності суспільного розвитку, уникати повторення помилок. Проте це можливе лише за умови правдивості історико-правового матеріалу, користуватися недостовірними даними про минуле – значить робити недостовірний прогноз і на майбутнє» [16, с. 4]. На особливість проведення історико-правових досліджень звертає увагу й П.С. Берзін, вказуючи на те, що історія є своєрідною ланкою взаємопов'язаних та обумовлюючих одна одну подій. При цьому історія будь-якої науки має свою специфіку: кожен з сучасних авторів-дослідників знає лише окремі факти, випадки та фрагменти, поєднання уламків яких дозволяє (йому або його нащадкам) «побудувати» власну версію мозаїки вчень [3, с. 8].

У зв'язку із цим зазначимо, що призначення історичного методу полягає у виявленні історичних фактів і на цій основі в такому уявному відтворенні історичного процесу, при якому розкривається логіка його руху. Він припускає вивчення виникнення і розвитку об'єктів дослідження в хронологічній послідовності.

Як слушно вказують окремі автори, методологічною основою здійснення історично-правового пошуку є періодизація відповідного розвитку, оскільки це дає можливість узагальнити масиви історичних даних, визначити причини виникнення та зміни тенденцій історичного розвитку та врахувати їх при визначенні обґрунтованості та ефективності сучасної форми криміналізації відповідних діянь [49, с. 289].

За допомогою історичного методу, який ґрунтується на вивченні процесів формування та розвитку українського права в хронологічній послідовності, розкривається розуміння українського права [21, с. 11]. Історичний метод орієнтує на те, щоб у процесі пізнання простежувались єдність, зв'язок якісно різних етапів, що пройшло у своєму розвитку досліджуване явище. Зв'язок даного кримінально-правового явища в його походженні, зміні та розвитку з іншими дозволяє зробити висновок про наступність у праві, у тому числі кримінальному, як про найважливішу тенденцію розвитку всієї правової матерії [57, с. 487-488].

Істотний внесок у дослідження історичного розвитку кримінального права зробили А.Ф. Кістяківський, Л.С. Белогриць-Котляревський, Л.Є. Владимиров, М.П. Чубинський, О.Д. Кисельов, Е.Я. Немировський, Я.М. Брайнін, П.С. Берзін, С. І. Тихенко, Г.І. Волков, В.С. Трахтеров, М.М. Гродзинський, О.О. Дудоров, О.П. Кучинська, В.О. Навроцький, М.І. Панов, В.М. Попович, П.Л. Фріс, О.В. Харитонова, М.М. Яцишин та інші вчені. Однак питанням періодизації історії розвитку інституту покарання неповнолітніх окремих наукових праць присвячено не було.

У зв'язку із цим метою запропонованої статті є вставлення можливостей використання історичного методу під час розроблення періодизації історії розвитку інституту покарання неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження історії зародження, розвитку та еволюції кримінально-правових явищ є традиційним предметом дослідження науки кримінального права. Вітчизняні історики та юристи в умовах становлення науки кримінального права започаткували підхід до дослідження інституту покарання в цілому та покарання неповнолітніх зокрема, як самостійного, соціально мінливого специфічного кримінально-правового явища.

У кримінальному праві сталим є твердження про те, що зміст історичного методу полягає у з'ясуванні сутності досліджуваного об'єкта за допомогою аналізу його історії (розвитку) з урахуванням всієї її багатогранності. Як зазначає М.І. Хавронюк, цей метод використовується для ретроспективного вивчення проблем кримінального права, закономірностей і тенденцій розвитку кримінального законодавства, факторів, що впливали на його розвиток, виявлення впливу кримінального законодавства певних держав на розвиток кримінального законодавства інших держав тощо [56, с. 26].

Стверджуючи те, що історичний метод покликаний пояснити проблеми наступності в кримінальному праві, О.В. Харитонова зазначає, що його призначення може бути деталізовано виділенням наступних конкретних завдань: 1) більш повного, усебічного, глибокого осмислення існуючих кримінально-правових понять, їхнього місця і ролі в науці за допомогою зв'язку сьогодення з минулим; 2) оцінки накопичених знань з погляду визначення перспектив розвитку науки; 3) привнесення в науку кримінального права нових знань, що збагачують вже існуючі в ній поняття. Сприяють виникненню і розвитку нових теорій, категорій, концепцій [57, с. 488].

Однак, як зазначають фахівці, в пізнанні історичного розвитку кримінального права залишається низка нерозв'язаних проблем. В.К. Гришук взагалі зазначає, що історія української кримінально-правової науки залишається зовсім невивченою [11, с. 136].

Маємо відмітити те, що розвиток інституту покарання в цілому та інституту покарання неповнолітніх зокрема не є сумою випадкових елементів, а становить собою закономірний взаємопов'язаний поступальний процес. Використовуючи знання про історію розвитку цього інституту, можна дослідити особливості генезису різноманітних кримінально-правових явищ та інститутів у кожній державі світу, простежити, як виникали, розвивалися та удосконалювалися (трансформувалися) норми права, які позитивні та негативні риси були в минулому, від чого треба відмовитися, на що слід звернути увагу в майбутньому тощо [48, с. 38].

Для отримання адекватних результатів необхідно керуватись такими загальними методологічними установками під час дослідження інституту покарання неповнолітніх: 1) зв'язок історії правових явищ з іншими соціально-економічними, політичними явищами та процесами полягає у тому, що неможливо проводити дослідження відірвано від відповідних теорій, понять і методів історичних, правових, політичних, економічних та соціальних наук; 2) хоча історичні частини окремих галузевих юридичних дисциплін частково включають історико-правові знання, спеціальне історичне вивчення права не становить основного предмета таких наук; це доля історії права як самостійної спеціальної історико-правової дисципліни; 3) історія права є розділом загальної історії, тому вивчення історії права немислиме без знайомства з історією того або іншого народу; 4) історія права є не тільки розділом загальної історії, вона виділяється з неї за відособленим об'єктом вивчення і за специфічним обробленням вивченого матеріалу, що призводить до осмислення історичного процесу з погляду правових цінностей; 5) історія права є необхідною складовою частиною історії культури, бо право – найважливіше явище суспільного життя людей [8, с. 16].

При цьому слід зауважити, що складність проведення історичного дослідження інституту покарання

неповнолітніх зумовлена, насамперед, тим, що історія України є, власне, чередуванням періодів здобуття та втрати державності. А з приходом нової влади завжди виникають нові законодавчі акти, що регулюють ті відносини, які вона вважає головними [26, с. 34]. До того ж, у кримінально-правовій та кримінально-виконавчій науці відсутня єдність поглядів щодо досліджуваного питання. І це не дивно: безліч критеріїв, які можуть бути покладені в основу періодизації, зумовлюють і безліч її варіантів [54, с. 65]. Більш того, як зазначає О.М. Джужа, як не дивно, але факт залишається фактом: ані відповідна галузь національного права, ані система, на яку законодавцем покладена функція виконання покарань, ніколи не мали власної писаної історії [29, с. 37].

Використання історичного методу дослідження інституту покарання неповнолітніх спрямоване на відтворення процесу розвитку зазначеного інституту у всій багатогранності, враховуючи все позитивне, накопичене історичним досвідом. Досить важливими тут є питання, що стосуються етапів та основних періодів розвитку інституту покарання неповнолітніх, умов, тенденцій та перспектив його становлення.

Як зазначає Н.М. Крестовська, проблема історичної періодизації є не тільки академічною: вивірена обґрунтована періодизація сама по собі несе потенціал нового знання про історичні, у тому числі – історико-правові явища [27, с. 78].

За твердженням деяких вчених, у наукових працях з кримінального права, як правило, розглядаються лише деякі історичні аспекти розвитку злочину та покарання, при цьому не враховується значення загальної теорії держави та права, без чого неможливий комплексний аналіз вищезгаданих категорій як суспільно-правових явищ [15, с. 55]. У зв'язку із цим виклад матеріалу вважаємо доцільним розпочати з аналізу періодизації розвитку українського законодавства та права, яку надають вітчизняні теоретики та історики права.

І. Періодизація історії розвитку кримінального права та законодавства в контексті дослідження загального розвитку держави та права України.

Критерій «розвиток державності на території України». Обравши зазначений критерій, А.С. Чайковський історичний розвиток держави і права України розподіляє на такі періоди: 1) ранньофеодальний період української державності; 2) період державного будівництва в Україні; 3) період розбудови Української держави; 4) радянський період розвитку Української державності; 5) період завершення творення власної незалежної держави [17, с. 4-9].

За таким же критерієм інші автори виділяють такі основні етапи розвитку українського права: виникнення та розвиток давньоукраїнського права; право Київської Русі; розвиток права в Галицькій та Волинській землях; українське право другої половини XVII – XVIII ст.;

історичний період, коли наприкінці XVIII-XIX ст. відбулося нищення українського права [21, с. 13].

На думку М.І. Омеляненко, найбільш обґрунтованою є наступна періодизація законодавства України, яка враховує специфіку відповідних історичних періодів у розвитку української держави: 1) період Київської Русі (X-XIII ст.ст.); 2) період польсько-литовського панування та козацька доба (XIV-XVII ст.ст.); 3) період знаходження України в складі Росії та Польщі (XVII-XVIII ст.ст.); 4) період знаходження України в складі Російської імперії та Австро-Угорщини (XIX ст. – 1917 р.); 5) радянський період (1917-1991 рр.); 6) сучасний період (з 1991 року). Як зазначає автор, кожен із цих періодів характеризується історичною специфікою та особливостями відповідних правових пам'яток, зокрема і тих, що містили кримінально-правові норми [42, с. 221].

Критерій «розвиток законодавства та права України». А. Ткач, досліджуючи історію кодифікації дореволюційного права України, виділяє такі етапи розвитку права України: 1) період звичаєвого права; 2) період польсько-литовського законодавства; 3) період чинності законодавчих актів царського законодавства [52, с. 22-66].

У першому томі академічного видання «Правова система України: історія, стан та перспективи» запропоновано таку періодизацію історичного розвитку правової системи України (в тому числі й системи кримінального права): 1) період Київської Русі і часів феодальної роздробленості; 2) період перебування українських земель у складі Польщі, Литви, Речі Посполитої (кінець XIV – перша половина XVII ст.); 3) період Гетьманщини (друга половина XVII-XVIII ст.); 4) період перебування України у складі Російської імперії; 5) період Української революції (1917-1921 рр.); 6) право України за радянських часів (1917 – 1991 рр.); 7) період становлення та розвитку вищих представницьких органів влади України [44, с. 5-6].

Деякі автори, беручи за критерій періодизації розвитку держави та права проблемно-хронологічний підхід, виокремлюють такі періоди розвитку держави та права України: 1) стародавні держави на території Північного Причорномор'я; 2) князівський період (882-1349 рр.); 3) литовсько-польський період (1349-1648 рр.); 4) козацький період (1648-1764 рр.); 5) перебування України в складі Російської та Австро-Угорської імперій (1764-1917 рр.); 6) державне будівництво України (1917-1920 рр.); 7) період Радянської України (1918-1939 рр.); 8) період Другої світової війни (1939-1945 рр.); 9) період УРСР (50-80-ті рр. XX ст.); 10) період сучасної України (з 1991 рр.) [18, с. 240-244].

Р. Лашенко поділяє історичний розвиток вітчизняного права на: I добу – земську або князівську (від середини IX до другої половини XIV ст.); II добу – литовсько-польську (з другої половини XIV до середи-

ни XVII ст.); III добу – гетьманську (від середини XVII до другої половини XVIII ст.); IV добу – московську (з другої половини XVIII ст. до 1917 р.) [34, с. 32]. Інші автори в якості критерію періодизації історії українського права беруть співвідношення джерел права, констатує, що українське кримінальне право мало два основних джерела – звичай і закон, та встановлюють, що періоди Української держави й українського права не співпадають [19, с. 8].

Цивілізаційний підхід. Відповідно до цього підходу певний період історичного розвитку держави та права визначається ідейно-духовними, культурологічними факторами, уявленнями про соціальні цінності, стереотипи поведінки, що накопичувались в процесі в процесі історичного розвитку та існували в рамках культури [41, с. 14]. Опіраючись на цивілізаційний підхід, П.П. Музиченком запропоновано таку періодизацію історичного розвитку держави та права України: 1) державність та право Київської Русі (VI – початок XIII ст.); 2) Галицько-Волинське князівство – продовження української державної традиції (перша половина XIII – друга половина XIV ст.); 3) українська державність та право в литовсько-руську добу (друга половина XIV – друга половина XVI ст.); 4) українські землі під владою Речі Посполитої (друга половина XVI – перша половина XVII ст.); 5) українська держава та право в роки Визвольної війни (1648-1654 рр.); 6) українська державність під іноземною зверхністю (друга половина XVII – XVIII ст.); 7) Україна під імперською окупацією (XIX – початок XX ст.); 8) відродження Української держави (березень 1917 – квітень 1918 р.); 9) Українська Гетьманська держава (квітень – листопад 1918 р.); 10) Українська Народна Республіка часів Директорії (листопад 1918 – листопад 1920 рр.); 11) Західноукраїнська Народна Республіка (1918-1923 рр.); 12) формування радянської державності в Україні (1917-1920 рр.); 13) соціалістична державність і право в Україні (1921-1929 рр.); 14) держава і право України в період панування тоталітарного режиму (1929-1938 рр.); 15) держава і право України в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.); 16) держава і право України в перші повоєнні роки і в період десталінізації (1945-перша половина 60-х рр. XX ст.); 17) держава і право України в період неоталітарного режиму (середина 60-х – середина 80-х рр.); 18) держава і право України періоду перебудови (1985-1991 рр.); 19) держава і право України на сучасному етапі (з 1991 р.) [41, с. 15-16].

Зрозуміло, що запропонована вченим періодизація є певною мірою умовною. Але в рамках цієї періодизації можливо дослідити та охарактеризувати навіть ті правові та законодавчі трансформації, що стосувались розвитку інституту покарання неповнолітніх.

II. Періодизація історії розвитку ювенального права та законодавства в працях вчених –

дослідників ювенального права. Протягом різних історичних етапів правовий статус неповнолітніх визначався характером ставлення суспільства до дітей, тією соціальною роллю, яку дорослі відводили в ньому дитині. Основною складовою цього відношення була категорія цінності дитини як члена суспільства, яка, в свою чергу, визначала стиль ставлення до його виховання [46, с. 22].

Критерій «розвитку ювенального права та законодавства». Л.Ю. Голишева виокремлює три етапи становлення та розвитку ювенального права Росії: 1) розуміння дитини як об'єкта батьківської влади (дореволюційний період регулювання відносин у сфері захисту прав і законних інтересів дітей в Росії); 2) дитина – об'єкт радянської державної політики (період з 1917 р. до початку 90 рр. XX ст.); 3) усвідомлення дитини суб'єктом правових відносин наприкінці XX ст. та на початку XXI ст. [9, с. 40].

Н.М. Крестовська, зважаючи на специфіку історичного шляху України, виокремлює такі основні етапи формування юридично-нормативного ставлення до дитини та дитинства: 1) від найдавніших часів до середини XIX ст. (виокремлено такі внутрішні періоди: давньоруський (IX – XIII ст.ст.); доба високого середньовіччя (XIV – XVII ст.ст.); постсередньовіччя (XVIII – середина XIX ст.)); 2) із другої половини XIX ст. до 1917 р. – початок оформлення «дитячого» (ювенального) законодавства та ювенальних інституцій; 3) із 1917 р. до 1990 р. – поступовий відхід від ювенальної юстиції, посилення адміністративно-командних засад в ювенальному законодавстві, ювенальній політиці; 4) із 1990 р. до сьогодні – початок оформлення галузі ювенального права, який покладений ратифікацією Україною Конвенції ООН про права дитини, вироблення правових засад ювенальної політики та створення ювенальної юстиції [27, с. 78-79].

Критерій «ставлення батьків до дитини». Ллойд Демоз поділяв всю історію дитинства на шість періодів, кожному з яких відповідали конкретний стиль виховання і форма взаємовідносин між батьками та дітьми. В якості таких дослідник виділяв наступні стилі: інфантицидний стиль (з давнини до IV ст. н. е.); кидаючий стиль (IV-XIII ст.); амбівалентний стиль (XIV-XVII ст.); нав'язливий стиль (XVII ст.); соціалізуючий стиль (XIX – середина XX ст.); допомагаючий стиль (з середини XX ст.) [13, с. 6-14].

III. Періодизація історії розвитку кримінально-виконавчого права та пенітенціарної системи України.

Історія інституту покарання тісно пов'язана з історією розвитку кримінального та кримінально-виконавчого права, кримінально-правових та кримінально-виконавчих ідей українських діячів, праць українських учених-правознавців, історією ухвалення та чинності відповідних нормативно-правових

актів, практики їх застосування, проектів нормативних документів, які так і не були впроваджені в життя, тощо. Як зазначає В.А. Бачинін, інтенсивність покарань – це величина, що історично змінювалась, оскільки вона залежить від цивілізованості суспільства, характеристики його економіки, ступеня антагонізованості психіки людей та багатьох інших чинників [2, с. 527].

Для цього напрямку є характерним аналіз історії відповідно до прийняття актів, які регулювали суспільні відносини у сфері виконання покарань, діяльності установ виконання покарань. Так, свого часу В.П. Артамонов пропонував таку періодизацію історії радянського виправно-трудоного права: 1) виникнення та становлення виправно-трудоного права (1917-1924 рр.); 2) виправно-трудоное право у період дії виправних трудових кодексів радянських республік (1925-1934 рр.); 3) виправно-трудоное право у період розвитку системи виправних таборів (1935-1953 рр.); 4) відновлення виправно-трудоного права на основі заходів з укріплення соціалістичної законності у діяльності виправно-трудогих установ (1954-1960 рр.); 5) виправно-трудоное право у період підготовки кодифікації виправно-трудоного законодавства та прийняття діючих заходів з покращення діяльності виправно-трудогих установ (1961-1969); 6) кодифікації та подальше удосконалення виправно-трудоного законодавства після 1969 р. [1, с. 64]

М.М. Яцишин та Т.В. Пашук зазначають, що застосування історичного методу дослідження системи покарання має бути спрямоване на розроблення оптимальних шляхів її вдосконалення, що ґрунтується аналізі національного досвіду кримінально-правової регламентації та застосування системи покарання [60, с. 158-159]. Вчені виокремлюють такі періоди розвитку системи покарань в Україні: 1) князівський період (882-1349 рр.); 2) період переходу від ранньофеодальних форм суспільного життя до початкового етапу розвинутого феодалізму та феодальної роздробленості (1349-1648 рр.); 3) період Визвольної війни українського народу 1648-1654 рр. та утворення незалежної Української козацької республіки (1648-1764 рр.); 4) період перебування України у складі Австрійської (Австро-Угорської й Російської імперій (1764-1917 рр.); 5) період відродження її державності (1917-1920 рр.); 6) період Української СРР (РСР) (1921-1991) [60, с. 153-158].

В.М. Прусс та Д.В. Ягунов, розглядаючи розвиток вітчизняної пенітенціарної системи у дорадянську добу, виділяють три його етапи: перший етап тривав з моменту створення централізованої держави до початку поширення пенітенціарних ідей наприкінці XVIII ст. і характеризувався превалюванням жорстоких видів покарань з метою залякування злочинця та повною відсутністю в суспільстві зацікавленості пенітенціарними потребами; другий етап продовжувався з кінця XVIII до середини XIX ст. та знаменувався активною філантропічною діяльністю осіб, зацікавлених в покращенні долі

арештантів; визначальною рисою третього етапу (середина XIX ст. – 1917 р.) стала активна діяльність держави з метою модернізації тюремного законодавства та реорганізації системи виконання покарань [45, с. 10]. Критерієм такої періодизації є еволюція поглядів на покарання, зацікавленості певних суб'єктів питаннями його відбування, побудови системи пенітенціарних органів і установ.

Досліджуючи історію становлення та розвитку вітчизняного пенітенціарного законодавства до початку XX ст., О.М. Григор'єв виокремлює такі етапи історіографії зазначеної проблематики: 1) період з кінця XVIII – до початку XX ст.; 2) радянський період; 3) сучасні українські і російські дослідження пострадянського періоду [10, с. 26-36].

За подібним критерієм, але більш узагальнено, В. Попрас виділяє такі етапи розвитку вітчизняної системи кримінальних покарань: 1) етап Руської Правди; 2) етап Статуту Великого князівства Литовського (Литовського статуту); 3) етап Судебника 1497 р.; 4) етап Судебника 1550 р.; 5) етап Соборного уложення 1649 р.; 6) Етап Прав, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.; 7) етап Уложення про покарання кримінальні і виправні 1845 р.; 8) етап Кримінального уложення 1903 р.; 9) етап Кримінального кодексу УСРР 1922 р.; 10) етап Кримінального кодексу УРСР 1927 р.; 11) етап Кримінального кодексу УРСР (України) 1960 р.; 12) етап Кримінального кодексу України 2001 р. [43, с. 11].

Керуючись критерієм ставлення держави та суспільства до виправлення засуджених, І.І. Резнік виокремлює чотири періоди становлення та розвитку кримінально-виконавчого права України: допенітенціарний (каральний), пенітенціарний, виправно-трудогий (радянський); кримінально-виконавчий (незалежної України) [30, с. 66].

Вважаємо, що саме цей підхід має перевагу перед іншими підходами періодизації розвитку кримінально-виконавчого права та пенітенціарної системи за таких причин: він дозволяє дослідити різні джерела кримінально-виконавчого права в різні історичні періоди; його застосування надає можливість розкрити ідеологічні та політичні підходи до кримінально-виконавчої справи; обрання цього такого підходу дає можливість проаналізувати розвиток не тільки національної кримінально-виконавчої системи, але й порівняти його з розвитком зазначених систем інших держав.

IV. Періодизація історії розвитку кримінального права та законодавства.

Критерій «розвиток науки кримінального права та кримінального законодавства». О.Ф. Кістяківський розглядав такі етапи розвитку науки кримінального права: зародження науки кримінального права у греків і римлян; відродження науки кримінального права в Італії; наука кримінального права у XVII ст. у Німеччині (вне-

сок Берлиха, Карпцова); розвиток кримінально-правової науки вченими, які вказали на неспроможність старих і необхідність нових засад кримінального права (зокрема, Монтеस्क'є і Беккарія); перебіг науки кримінального права наприкінці XVIII – у XIX ст., коли ці нові засади, які полягали в тому, що в них «узято за єдину основу кримінального права потреби, благо та щастя людини як істоти суспільної, звідки виникають ідеї гуманності й корисності» [22, с. 90].

Таким чином, в основу періодизації кримінального права вчений було покладено критерій, відповідно до якого періоди розвитку кримінального права органічно збігаються з основними етапами розвитку суспільства і держави.

В історії ж розвитку інституту покарання вчений виділяв три періоди: 1) період приватної помсти, або уклад приватної помсти, коли людина мала сама чинити розправу при сприянні членів сім'ї або роду, притаманний державі з сильним родовим і сімейним устроєм; 2) період державної помсти, або уклад суспільного залякування, коли право кримінальної розправи перебуває в руках станової держави з привілейованою меншістю та пригніченою безправною більшістю; 3) період зміцнілої держави, або уклад суспільного виправлення та превенції, коли ліквідуються станові обмеження й населення стає рівноправним [4, с. 5-6].

М. Владімірській-Буданов поділяв дореволюційне кримінальне право за здатністю покарання на такі періоди: 1) помсти і приватних композицій; 2) залякування покарань; 3) покарань, що ґрунтуються на обвинуваченні [6, с. 5-9].

Г.С. Фільдштейн виділяв наступні п'ять періодів розвитку кримінально-правової науки Росії: 1) кримінальна юриспруденція Росії до процесів реформування («криміналістика не тільки не відокремлюється ще в окрему дисципліну, але й не диференціюється, з одного боку, зі сфери повчальної моралі, не виходить, з іншого боку, ще за межі простого опису кримінально-правової практики й часто відбиває окремі природно-правові навчання західної науки»); 2) етап зовнішньої рецепції західноєвропейської науки кримінального права як складової частини єдиної системи юриспруденції (епоха реформ Петра I, яка розтягується на ціле сторіччя до початку XIX ст., коли з'являються перші праці, присвячені кримінальному праву як відособленому предмету дослідження); 3) період підготовки матеріалу для догматичної розробки російського законодавства; 4) епоха формального завершення кодифікації кримінального законодавства (поява Зводу законів 1832 р.); 5) епоха злиття філософських та догматичних течій узагальнення й розвитку кримінального права (збігається з початком судової реформи та введенням Університетського Статуту 1863 р.) [53, с. 10].

Н.Ф. Кузнецова, обравши критерієм періодизації особливості державно-правової й соціально-

економічної системи влади, виділяє такі етапи розвитку російського кримінального законодавства XX ст.: 1) кримінальне законодавство в період переходу до буржуазної монархії й буржуазно-демократичної республіки (1901 р. – жовтень 1917 р.); 2) становлення радянського кримінального законодавства (жовтень 1917 р. – 1922 рр.); 3) перші КК РСФСР (1922 – 1926 рр.); перше загальносоюзне кримінальне законодавство (КК союзних республік 1926-1940 рр.); 5) кримінальне законодавство періоду грубих порушень законності (1927-1941 рр.); 6) військове й післявоєнне кримінальне законодавство (1941-1953 рр.); 7) кримінальне законодавство періоду лібералізації суспільних відносин (1953-1960 рр.); 8) кримінальне законодавство періоду уповільнення розвитку суспільних відносин (1961-1985 рр.); 9) кримінальне законодавство періоду перебудови (1985-1990 рр.) і пострадянського періоду (1991-2000 рр.) [33, с. 19-20].

М.Й. Коржанський визначає такі періоди розвитку вітчизняного кримінального права, пов'язані з дією окремих історичних правових пам'яток минулого: Руської Правди, Статуту князівства Литовського, Зерцала Саксонського, Магдебурзького права, акту «Порядок», Прав та установ Малоросії, КК УРСР 1922, 1927 і КК УРСР 1960 рр. тощо [28, с. 8].

Деякі автори, обравши для періодизації критерій співвідношення джерел права, стверджують, що українське кримінальне право мало два основних джерела – звичай і закон, а від цього виникає твердження про те, що періоди розвитку української держави та українського права не збігаються [19, с. 8].

Цікавим, як й у наведених вище працях А. Ткача, є підхід до періодизації кримінального права В.П. Коняхіна. Для аналізу розвитку кримінального права вчений також бере за основу критерій кодифікації законодавства. Він виділяє такі періоди: 1) період некодифікованого кримінального законодавства (X-XVIII ст.); період структурного відособлення підсистеми кримінального законодавства (1813-1845 рр.); період розвитку в системі кодифікованого кримінального законодавства (1845-1996 рр.) [24, с. 18].

В.О. Меркулова виокремлює кримінальне право системи покарань: 1) Київської Русі (IX-XII ст.); 2) Галицького князівства (XI-XIII ст.); 3) Великого князівства Литовського (XIV-XVI ст.); 4) Козацько-Гетьманської держави (XVII-XVIII ст.); 5) України XIX – початку XX ст. [39]. В.К. Матвійчук класифікує етапи розвитку кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища таким чином: 1) епохи первіснообщинного і родового ладу; 2) X-XIV століття; 3) XIV – початок XVIII століття; 4) XVIII – XIX століття; 5 і 6) XIX – початок XX століття; 7) початок XX – до 1991 року; 8) з 1991 року і до нашого часу [38, с. 69-70].

С.Ф. Денисов виділяє сім етапів розвитку кримінального законодавства України: 1) період до заснування Київської держави – до XI ст.; 2) період Київської держави – XI-XV ст.ст.; 3) Литовсько-польська доба – XV-XVI ст.ст.; 4) доба козацька – XVI – XVIII ст.ст.; 5) занепад козаччини і українського життя – XVIII – до 1917 р.; 6) радянський період – 1917 – 1991 рр.; 7) українське відродження – 1991 р. – сьогодні [14, с. 10]. Подібна періодизація запропонована І.Й. Бойком. Історичний розвиток інституту покарання в Україні вчений розподіляє на такі періоди: 1) дослов'янський період та період давньоруської державності; 2) період перебування українських земель у складі Польського королівства, Великого князівства Литовського та Речі Посполитої; 3) період Української козацької держави (середина XVI – XVIII ст.); 4) період перебування українських земель у складі Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперій; 5) період відродження Української державності (1917-1920 рр.); 6) період радянської України (1917-1991 рр.) [4, с. 3-4].

В.В. Бондарчук пропонує наступну періодизацію історичного процесу розвитку кримінального законодавства: 1) дорадянський період (до 1917 р.); 2) період перебування України в межах радянського державно-правового утворення (1917 р.-1991 р.); 3) період незалежності України (1991 р. – по т.ч.) [5, с. 76].

О.В. Стрілець пропонує таку періодизацію кримінального права: 1) етап давньоруського права; 2) кримінальне право XVII-XIX ст. ст.; 3) кримінальне право XX ст. [50, с. 180-181]. Ю.І. Кравченко проводить ретроспективу розвитку системи кримінальних покарань залежно від історії ухвалення головних нормативно-правових актів, що були джерелами кримінального права: Руська Правда, Судебник 1550 р., Соборне уложення 1649 р., Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. тощо [25, с. 57].

І.Я. Терлюк на основі аналізу правового аналізу пам'яток вітчизняного права виокремлює такі етапи історії його розвитку: кримінальне право Києво-руської держави; кримінальне право Литовсько-руської держави; кримінальне право українського середньовічного міста; звичаєве «козацьке» право Запорозької Січі; кримінальне право України-Гетьманщини; кримінально-правове регулювання в Україні імперської доби; кримінальне право у національних українських державних формаціях (1917-1921 рр.); радянське кримінальне право в Україні; кримінальне право незалежної України [51, с. 3-87].

В.В. Кузнецов та М.В. Сийплові за критерієм чинності основних правових джерел пропонують таку періодизацію національного кримінального права та законодавства: 1) період Руської Правди (1017-1054 рр.); 2) період церковного права (Статут князя Ярослава про церковні суди (коротка та розширена редакції), Смоленська статутна грамота, Новгородський статут вели-

кого князя Всеволода про церковні суди, людей та міри торгіві, тощо); 3) період Судебника 1497 р.; 4) період статутів Великого князівства Литовського у трьох редакціях (1529 р., 1566 р., 1588 р.); 5) період Соборного Уложення 1649 р.; 6) період писаного та звичаєвого кримінального права козацької держави 1648-1654 рр.; 7) період Військового Артикулу 1715 р.; 8) період «Прав, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. (проект); 9) період «Наказу комісії про складення проекту нового уложення» Катерини II 1767 р. (проект); 10) період «Уставу благочиния, или полицейского» 1782 р.; 11) період Зводу законів 1832 р. (Уголовне уложення); 12) період Уложення про покарання уголовні та виправні 1845 р.; 13) період Статуту про покарання, що накладаються мировими судьями 1864 р.; 14) період Уложення про покарання уголовні та виправні 1885 р.; 15) період Уголовного Уложення 1903 р.; 16) період ККУСРР 1922 р.; 17) період ККУСРР 1927 р.; 18) період ККУСРР 1960 р.; 19) період проектів ККУ України 1993-2001 рр.; 20) період ККУ України 2001 р. [32, с. 97].

М. Міщенко виокремлює такі основні періоди розвитку кримінального законодавства у частині кримінально-правової охорони культурних цінностей: 1) період невизнання культурних цінностей предметом злочину (IX – кінець XVIII ст.); 2) період, коли вперше окремі види культурних цінностей (зокрема релігійні предмети, публічні пам'ятки) стають предметом злочину (кінець XVIII ст. – 1918 р.); 3) період змін у законодавстві, спрямованих на запобігання впливу культурних цінностей за межі держави (1918-1927 рр.); 4) період, протягом якого культурні цінності охороняються державою переважно на рівні будь-якого індивідуально не визначеного майна (1927-1960 рр.); 5) період, коли починає формуватися повноцінна система кримінально-правової охорони культурних цінностей в УРСР, а потім і в незалежній Україні (1960-2001 рр.); 6) період реформування кримінального законодавства щодо відповідальності за злочини, які посягають на культурні цінності (з 2001 р. і до сьогодні) [40, с. 9].

Критерій «культурно-антропологічного розвитку». Цей критерій використовує О.В. Козаченко, який вважає, що історію вітчизняного кримінального законодавства слід розглядати у контексті розвитку українського суспільства, і при цьому виділяє такі етапи: давньоруський; середньовічний та постсередньовічний (польсько-литовський період; період входження українських земель до складу російської держави; період радянської доби) [23, с. 11-13].

V. Періодизація історії розвитку правової політики у сфері протидії злочинності та кримінально-правової політики.

О.Д. Максимів виділяє наступні чотири основні етапи розвитку політики у сфері боротьби зі злочинністю (*й кримінально-правової політики, як її складової – Є.Н.*): 1) зародження і формування основ політики у сфері

боротьби зі злочинністю (середина XIX ст.); 2) формування радянської політики у сфері боротьби зі злочинністю: її понять, принципів, класового підходу (20-ті рр. – початок 70-х рр. XX ст.); 3) формування та розвиток політики в сфері боротьби зі злочинністю пострадянського періоду (початок 90-х рр. XX ст.); 4) розвиток та становлення сучасної політики України у сфері боротьби зі злочинністю (кінець XX – початок XXI ст.) [35, с. 276].

Застосовуючи як критерії періодизації соціально-політичні характеристики, що визначали незалежність України, можливість прийняття та впровадження в дію національно-правової доктрини, П.Л. Фріс виокремлює такі етапи розвитку кримінально-правової політики (і, відповідно, періодизації кримінального права): 1) період феодальної роздробленості (IX – середина XI ст.); 2) період козацької держави (середина XVII ст. – середина XVIII ст.); 3) період творення Української незалежної держави (1917-1922 рр.); 4) період кримінально-правової політики Української РСР (1917-1991 рр.); 5) період кримінально-правової політики незалежної України до ухвалення КК (1991-2001 рр.); сучасний період – після прийняття першого національного КК (з 5 квітня 2001 р. і дотепер) [54, с. 67]. Але обраний автором критерій не дозволив проаналізувати період із середини XVIII ст. до 1917 р., тому що саме в цей час Україна перебувала у складі Російської імперії (на її території в повному обсязі діяло законодавство метрополії) і не могла здійснювати власну кримінально-правову політику.

К.Б. Марисюк, історію розвитку кримінально-правової політики у сфері майнових покарань в Україні, як окремий напрям кримінально-правової політики, пропонує поділити на такі етапи: 1) за часів Київської Русі і в період феодальної роздробленості; 2) на українських землях у складі іноземних держав під владою Великого князівства Литовського, Польщі, Речі Посполитої, а також у складі Великого князівства Московського, Угорщини та Молдавії; 3) за часів Запорізької Січі та Гетьманщини; 4) на українських землях за законодавством Російської імперії; 5) на українських землях у складі Австрії та Австро-Угорщини; 6) часів відновлення української державності; 7) на українських землях після розпаду Австро-Угорщини; 8) Радянської України; 9) після відновлення незалежності України [37, с. 22-23].

Однак поза запропоновано періодизацією залишається сучасний розвиток кримінально-правової політики у сфері майнових покарань – з 2001 р. та нового етапу розвитку кримінально-правової доктрини у зазначеній сфері.

Дещо доопрацьовану періодизацію історії розвитку кримінального законодавства України (за П.Л. Фрісом та К.Б. Марисюком) пропонує А.В. Савченко. Вчений виділяє такі періоди розвитку українського закону про

кримінальну відповідальність: «1) кримінальне законодавство Київської Русі та земель, що утворилися після феодальної роздробленості (IX – початок XIII ст.ст.); 2) кримінальне законодавство в період існування Галицько-Волинського князівства, Литовсько-Руської держави та протягом перебування України під владою Речі Посполитої (перша половина XIII ст. – перша половина XVII ст.); 3) кримінальне законодавство козацької держави та під час перебування України в складі Австро-Угорської й Російської імперій (друга половина XVII – початок XX ст.ст.); 4) кримінальне законодавство періоду творення Української незалежної держави (1917-1921 рр.); 5) кримінальне законодавство Української РСР (1917-1991 рр.); 6) кримінальне законодавство незалежної України до ухвалення нового Кримінального кодексу (1991 – 2001 рр.); 7) сучасне кримінальне законодавство (з 2001 р. й дотепер)» [48, с. 47].

Аналізуючи історію розвитку інституту амністії як елемента правової політики держави у сфері протидії злочинності, В.С. Малишев зазначає, що необхідно враховувати не тільки соціально-політичну характеристику розвитку державного ладу України, а й трансформацію ідей, які прямо чи опосередковано набували прояву у конкретних нормативно-правових актах та практиці їх застосування. Використовуючи означений критерій, вчений виокремлює такі періоди історії розвитку амністії в Україні: князівський період (882-1349 рр.); період перебування українських земель у складі Литви, Польщі, Речі Посполитої (1349-1648 рр.); період автономії України у складі Росії (1648-1764 рр.); період перебування України у складі Австрійської (Австро-Угорської й Російської імперій (1764-1917 рр.); період відродження і розбудови української державності (1917-1921 рр.); період Української СРР (РСР) (1921-1991 рр.); період незалежної держави України до ухвалення нового КК України (1991 – 2001 рр.); період з ухвалення нового КК України до набрання чинності Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про застосування амністії в Україні» та інших законодавчих актів України» (2001-1 січня 2012 р.); сучасний період: з набрання чинності Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про застосування амністії в Україні» та інших законодавчих актів України» (з 1 січня 2012 р.) [36, с. 77-78].

М.М. Яцишиним на підставі застосування критерію – прийняття важливих державних рішень (*в більшій мірі нормативно-правових актів – Є.Н.*) – визначено таку періодизацію кримінально-виконавчої політики України: 1) 1990 – 1993 рр. – формування нової стратегії кримінально-виконавчої політики шляхом внесення змін і доповнень до ВТК України з метою гуманізації карального механізму виконання покарань, прийняття цілої низки нормативно-правових актів, що започатковували реформування кримінально-виконавчої системи України, передусім постанови Кабінету

Міністрів України «Про Основні напрями реформи кримінально-виконавчої системи в Українській РСР» від 11 липня 1991 р. № 88; 2) 1993-1996 рр. – прийняття важливих законодавчих актів з конкретних проблем пенітенціарної політики, пов'язаних із набуттям Україною членства в Раді Європи (1995 р.), і поступове приведення вітчизняного законодавства у відповідність із загальноєвропейськими та світовими стандартами; 3) 1996-2000 рр. – організація широкомасштабної протидії злочинності на основі «Комплексної цільової програми боротьби зі злочинністю на 1996-2000 рр.», утворення ДДУПВП та виведення його з підпорядкування МВС України; 4) 2000-2009 рр. – створення законодавчої бази кримінально-виконавчої політики. Найважливішою подією на цьому шляху стало прийняття Верховною Радою України 5 квітня 2001 р. нового КК України, 11 липня 2003 р. – КВК України, а 23 червня 2005 р. – Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» [61, с. 11].

Як бачимо, вчений надає різну періодизацію історичного розвитку кримінально-виконавчої політики та системи покарань, яке було наведене вище [60].

Треба пам'ятати, що у кримінально-правових дослідженнях у ході застосування історично-ретроспективного методу повинні досліджуватися не лише кримінальне право попередніх історичних періодів, а й соціальні умови, в яких виник відповідний кримінально-правовий інститут, умови, які спричинили його подальші зміни; еволюція змісту самого інституту; причини та наслідки розвитку досліджуваного об'єкту. В ході застосування історичного методу у дослідженнях особливої частини кримінального права часто абсолютизується значення попереднього досвіду кримінально-правової охорони суспільних відносин без прив'язки до конкретних історичних умов. Окремі науковці сам факт існування того чи іншого положення в раніше чинному законодавстві розцінюють як аргумент на користь його збереження в чинному кодексі. Не враховуючи при цьому щонайменше два важливі моменти: по-перше, помилятися може не лише сучасний законодавець; по-друге, те, що було адекватним засобом кримінально-правового реагування в минулому, може бути абсолютно неприйнятним сьогодні з огляду на зміну соціальних реалій. Адже усвідомлення та збереження лише прогресивного та раціонального, що було досягнуто в минулому, сприятиме ефективному правому руху України вперед [58, с. 43].

Однак жодну з наведених періодизацій, які пропонують вчені, не можна вважати остаточною або універсальною, оскільки у кожній використовуються різні, порою абсолютно протилежні, критерії. Як бачимо, в основу періодизації історичного розвитку кримінального права можуть бути покладені політичні, законодавчі та інші критерії. Окрема група зазначених критеріїв – ставлення суспільства та держави до покарання.

Таке різноманіття підходів до періодизації кримінального права пов'язане з тим, що воно перебуває у тісному взаємозв'язку та взаємодії з конкретними умовами та епохою, загальним устроєм життя суспільства, станом економіки та фінансів держави, її суспільно-політичним ладом, морально-етичними й правовими поглядами, звичаями й звичками, а також ідеологічними стереотипами, що склались в суспільстві [55, с. 60].

Маємо зазначити, що кожна концепція періодизації кримінального права та законодавства має наукову цінність та сприяє ґрунтовному всебічному дослідженню генези розвитку кримінального права та законодавства. Однак універсального критерію дослідження історії розвитку інституту покарання неповнолітніх не розроблено. В цьому контексті справедливо вбачається думка В.В. Кузнецова про те, що настав час визначитись з наскрізним критерієм класифікації історії розвитку кримінального права та законодавства. Однак, з іншого боку, не можна заперечити множинність таких критеріїв, оскільки кут дослідження може залежати від різних факторів та підпорядкований меті наукового пошуку [31, с. 146].

Л.М. Демидова, досліджуючи проблеми кримінально-правової відповідальності за заподіяння майнової шкоди в Україні, визначає ряд критеріїв, що дозволяють зосередитися саме на кримінальному законодавстві нашої країни в історичному аспекті: предметний; соціальний; політико-правовий; змістовний; техніко-формальний; часовий; територіальний [12, с. 102]. Запропоновані вченої критерії надають змогу більш детально підійти до дослідження розвитку національного кримінального права та законодавства.

Вважаємо, що періодизацію історичного розвитку інституту покарання неповнолітніх необхідно проводити за такою системою координат: розвиток правових відносин на території України; формування української державності та суспільства; розвиток кримінального права та законодавства; ставлення держави та суспільства до дитини та правового статусу неповнолітнього; ставлення суспільства до покарання в цілому та покарання неповнолітніх зокрема; формування наукових концепцій та теорій про особливості покарання неповнолітніх.

Підводячи підсумки, зазначимо, що застосування історичного методу дослідження інституту покарання неповнолітніх має бути спрямоване на розроблення оптимальних шляхів його вдосконалення, що базується на аналізові багатющого національного досвіду кримінально-правової регламентації та застосування цього інституту.

Обрання чітких критеріїв періодизації історичного розвитку інституту покарання неповнолітніх – це важливий, визначаючий, основний, однак лише початковий етап застосування історичного методу. Історичний метод дозволяє пізнати закономірності генезису інституту

покарання. Зокрема, його застосування дозволить розробити не тільки періодизацію інституту покарання, а й виявити передумови і час виникнення та утвердження цього інституту, а також визначити передбачувані шляхи його подальшого розвитку. Застосування історичного методу дослідження інституту покарання неповнолітніх має бути спрямоване розроблення оптимальних шляхів його вдосконалення, що базується на аналізові багатющого національного досвіду кримінально-правової регламентації та застосування інституту покарання.

Список використаної літератури

1. Артамонов В.П. Наука советского исправительно-трудового права [учебное пособие] / В.П. Артамонов. – М. : РИО Акад. МВД СССР, 1974. – 130 с.
2. Бачинин В.А. Философия права и преступления / Бачинин В.А. – Х. : Фомео, 1999. – 607 с.
3. Берзін П.С. Київська школа кримінального права (1834-1960 р.р.): історико-правове дослідження: Монографія. – К. : КНТ, 2008. – 436 с.
4. Бойко І.Й. Кримінальні покарання в Україні (IX-XX ст.): навч. посібник / І.Й. Бойко. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – 408 с.
5. Бондарчук В.В. Кримінальна відповідальність за фіктивне підприємництво: дис. канд. юрид. наук: 12.00.08 / Віталій Вікторович Бондарчук. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2013. – 248 с.
6. Владимирский-Буданов М.Ф. Обзор истории русского права / М.Ф. Владимирский-Буданов. – М. : Издательский дом «Территория будущего», 2005. – 800 с.
7. Гавриленко О.А. Нове видання з історії кримінального покарання в Україні / О.А. Гавриленко // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 1. – С. 402–403.
8. Гетьман О.М. Теоретико-методологічні проблеми історико-правової науки в працях українських вчених XIX – початку XX сторіччя : автореферат дисерт. канд. юрид. наук: спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Одеса : Одеська національно юридична академія, 2006. – 20 с.
9. Гольшера Л.Ю. Российское ювенальное право : монография / Л.Ю. Гольшера. – Ставрополь : ЗАО «Пресса», 2004. – 182 с.
10. Григор'єв О.М. Історіографія проблеми розвитку пенітенціарної системи та законодавства України (до 1917 р.) / О.М. Григор'єв // Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2009. – № 1. – С. 26–36
11. Гришук В. Негативная (ретроспективная) юридическая ответственность и ее основания / В. Гришук // Щорічник українського права: зб. наук. праць / [відп. за вип. О.В. Петришин]. – Х. : Право, 2013. – № 5. – С. 590–602.
12. Демидова Л.М. Проблеми кримінально-правової відповідальності за заподіяння майнової шкоди в Україні (майнова шкода як злочинний наслідок): теорія, закон, практика: монографія / Л.М. Демидова. – Х. : Право, 2013. – 752 с.
13. Демоз Л., Психиистория. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2000. – 512 с.
14. Денисов С.Ф. Кримінальна відповідальність за злочини проти громадської моралі (ст. ст. 210, 211, 211-1 КК України) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / С.Ф. Денисов. – К., 1996. – 22 с.
15. Єреган А.Р. Формування системи покарань в київській русі: аналіз основних джерел права X-XII ст. / А.Р. Єреган // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 4. – С. 55–58.
16. Історія держави і права України. Частина 1: [Підруч. для юрид. вищих навч. закладів і фак. / А.Й. Рогожин, М.М. Страхів, В.Д. Гончаренко та ін.]; За ред. акад. Академії правових наук України А.Й. Рогожина. – Х. : Основа, 1993. – 432 с.
17. Історія держави і права України : Навч. посіб. / А.С. Чайковський (кер. кол. авт.), В.І. Батрименко, О.Л. Копиленко та інші; За ред. А.С. Чайковського. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 384 с.
18. Історія держави і права України: практикум / А.С. Шевченко, Л.І. Суюсанов, Г.В. Мухіна, С.В. Кудін, Н.П. Свиридюк; За ред. А.С. Шевченка. – Донецьк : ПП «ВД «Кальміус», 2012. – 248 с.
19. Історія українського права [Текст]: навч. посіб. / за ред. О.О. Шевченка. – К. : Олан, 2001. – 214 с.
20. Історія українського права: Навч. посібник: матеріали до курсу лекцій з історії української державності / О.О. Шевченко, О.Й. Вовк, В.П. Капелюшний, М.О. Шевченко; О.О. Шевченко (ред.). – К. : Олан, 2001. – 214 с.
21. Історія українського права: Посібн. / І.А. Безклубий, І.С. Грищенко, О.О. Шевченко та ін. – К. : Грамота, 2010. – 336 с.
22. Кистяковский А.Ф. Элементарный учебник общего уголовного права съ подробнымъ изложениемъ началъ русскаго уголовного законодательства. Часть общая [Текст] / А.Ф. Кистяковский. – Репр. изд., 3-е изд., печ. без перемен со 2-го. – Киев : Изд. Ф.А. Иогансона, 1891. – 866 с.
23. Козаченко О.В. Кримінально-правові заходи в Україні: культурологічна концепція : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / О.В. Козаченко. – Одеса, 2012. – 38 с.
24. Колякин В.П. Теоретические основы построения Общей части Российского уголовного права [монография] / В.П. Колякин. – СПб. : Юридический центр Пресс. – 2002. – 259 с.
25. Кравченко Ю.И. Ретроспектива развития системы уголовных наказаний в России // Человек: преступление и наказание. – 2007. – № 4. – С. 57–59.
26. Красницький І.В. Поняття, підстави та форми кримінальної відповідальності за кримінальним правом Франції та України: порівняльний аналіз : дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. – Львів, 2005. – 220 с.
27. Крестовська Н.М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан: Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Одеса : Одеська національна юридична академія, 2008. – 468 с.
28. Кримінальне право і законодавство України. Загальна частина : [курс лекцій] / [за ред. М.Й. Коржанського]. – К. : Атіка, 2001. – 432 с.
29. Кримінально-виконавче право України (Загальна та Особлива частини): [навчальний посібник] / О.М. Джужа, С.Я. Фаренюк, В.О. Корчинський та ін.; за заг. ред. О.М. Джужи. – 2-е вид. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – С. 37.

30. Кримінально-виконавче право України: Підручник / О.М. Джужа, І.Г. Богатирьов, О.Г. Колб, В.В. Василевич та ін.; За заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О.М. Джужи. – К. : Атіка, 2010. – 752 с. – С. 66.
31. Кузнецов В.В. Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності в українському вимірі: моногр. / Кузнецов В.В. – К. : ТОВ НВП «Інтерсервіс», 2012. – 908 с.
32. Кузнецов В.В. Особливості періодизації історії кримінального законодавства України / В.В. Кузнецов, М.В. Сийп-локі // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2013. – № 3. – С. 95–98.
33. Курс уголовного права. общая часть. – [в 2-х т.] / под ред. Н.Ф. Кузнецовой и И.Т. Тяжковой. – М. : Зерцало-М, 1999. – Т. 1 : Учение о преступлении. – 592 с.
34. Лашенко Р. Лекції по історії українського права / Р. Лашенко. – К. : Україна, 1988. – 254 с.
35. Максимів О.Д. Історико-правовий аналіз розвитку політики в сфері боротьби зі злочинністю / О.Д. Максимів // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – № 2. – С. 275–282.
36. Малишев В. С. Амністія як елемент правової політики держави у сфері протидії злочинності: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. – Х. : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2013. – 196 с.
37. Марисюк К.Б. Кримінально-правова політика у сфері майнових покарань в Україні: монографія / К.Б. Марисюк. – Львів «Тріада Плюс», 2014. – 404 с. – С. 22–23.
38. Матвійчук В.К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та криминологічне дослідження): монограф. / В.К. Матвійчук. – К. : «Азимут-Україна», 2005. – 464 с.
39. Меркулова В.О. Історичні джерела кримінальної відповідальності жінок в Україні / В.О. Меркулова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.naiu.kiev.ua/tslc/pages/biblio/visnik/n2000_3/merkylova.htm.
40. Міщенко М.О. Кримінально-правова охорона культурних цінностей в Україні: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08 / Марина Олексіївна Міщенко. – Національна академія внутрішніх справ. – К., 2014. – 20 с.
41. Музиченко П.П. Історія держави і права України: Навч. посіб. – 5-те вид., випр. і доп. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2006. – 437 с.
42. Омеляненко М.І. Питання розвитку кримінального законодавства України щодо встановленого порядку поведінки з майном, на яке накладено арешт, або яке описано чи підлягає конфіскації / М.І. Омеляненко // Вісник Запорізького національного університету. Серія: Юридичні науки. – 2010. – № 4. – С. 220–225.
43. Попрас В. Штраф як вид покарання за кримінальним правом України [монографія] / В. Попрас. – Х. : Право, 2009. – 224 с.
44. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. – Х. : Право, 2008. Т. 1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг. ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. – 728 с.
45. Прусс В.М., Ягунов Д.В. Пенітенціарна система України: Монографія. – О. : Фенікс, 2006. – 252 с.
46. Рабец А.М. Ювенальное право Российской Федерации : учебник для магистров / А.М. Рабец. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Издательство Юрайт, 2013. – 447 с.
47. Савченко А.В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження: Монографія. – К. : КНТ, 2007. – 596 с.
48. Савченко А.В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08 / Савченко Андрій Володимирович. – К., 2007. – 616 с.
49. Сисоєв Д.О. До питання про періодизацію історичного розвитку в контексті кримінальної відповідальності за зловживання повноваженнями / Д.О. Сисоєв // Актуальні проблеми адміністративного та кримінального права і процесу: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених (в авторській редакції), (Донецьк 15 березня 2014): Донецьк: ООО «Цифровая типография», 2014. – С. 290.
50. Стрилець О.В. Социально-исторические этапы формирования принципа вины в российском уголовном законодательстве // Актуальные проблемы правоведения. – 2006. – № 3. – С. 180–181.
51. Терлюк І.Я. Огляд історії кримінального права України. Навчальний посібник. – Львів : Ліга-Прес, 2007. – 92 с.
52. Ткач А. Історія кодифікації дореволюційного права України. – К. : Видавництво Київського університету, 1968. – 169 с.
53. Фельдштейн Г.С. Главные течения в истории науки уголовного права в России / Фельдштейн Г.С. – М. : Зерцало, 2003. – 542 с.
54. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми [монографія] / П.Л. Фріс. – К. : Атіка, 2005. – 332 с.
55. Фролова О.Г. Злочинність і система кримінальних покарань (соціальні, правові та криминологічні проблеми й шляхи їх вирішення за допомогою логіко-математичних методів): Навч. посіб. – К. : АртЕк, 1997. – 208 с.
56. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: дис. на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Микола Іванович Хавронюк. – К. : Київський національний університет внутрішніх справ, 2007. – 557 с.
57. Харитонова О.В. Методологія вітчизняної кримінально-правової науки: становлення історичного методу та проблеми наступності / О.В. Харитонова // Держава і право. – № 50. – С. 487–494.
58. Хилко С.В. Розвиток науки кримінального права України після відновлення її державної незалежності (питання Особливої частини): дисерт. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук за спец. 12.00.08. «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Світлана Володимирівна Хилко. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 304 с.
59. Штиглиц А. Исследование о выдаче преступников / А. Штиглиц. – СПб. : Типография братьев Пантелеевых, 1882. – 236 с.
60. Яцишин М.М. Розвиток системи покарань в Україні / М.М. Яцишин, Т.В. Пашук // Юридичний часопис: науковий журнал. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2012. – № 1. – С. 153–160.
61. Яцишин М.М. Історико-правові засади кримінально-виконавчої політики України: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – К. : Національна академія внутрішніх справ, 2010. – 34 с.